

DISKURS VA UNING TURLARI

*Mamasoliyeva Zulayho Nizomiddin qizi**mamasoliyeva995@gmail.com*

Annotatsiya: Mazkur maqolada zamonaviy tilshunoslikning muhim kategoriyalaridan biri hisoblangan diskurs tushunchasi, uning nazariy asoslari va asosiy turlari tahlil qilinadi. Diskurs tilning faqat grammatik va leksik tizimi bilan chegaralanmay, balki uning kommunikativ, pragmatik, ijtimoiy va madaniy jihatlarini ham qamrab oluvchi murakkab hodisa sifatida yoritiladi. Tadqiqotda diskursning ilmiy, siyosiy, pedagogik, media, institutsional va kundalik muloqot kabi turlari ko'rib chiqildi. Tadqiqot natijalari diskursning insonlar o'rtasidagi kommunikatsiya jarayonlarini samarali tashkil etishda muhim o'rin tutishini ko'rsatdi.

Kalit so'zlar: diskurs, kommunikatsiya, pragmatika, institutsional diskurs, media diskurs, ilmiy diskurs.

Аннотация: В данной статье рассматривается понятие дискурса как одной из ключевых категорий современной лингвистики. Анализируются теоретические подходы к изучению дискурса, его основные характеристики и виды. Особое внимание уделяется институциональному, политическому, педагогическому, научному, медийному и бытовому дискурсу. Результаты исследования показывают, что дискурс представляет собой сложное коммуникативное явление, отражающее взаимосвязь языка, общества и культуры.

Ключевые слова: дискурс, коммуникация, прагматика, институциональный дискурс, медийный дискурс, научный дискурс.

Abstract: The article explores discourse as one of the fundamental concepts in modern linguistics. It examines the theoretical foundations of discourse studies, its main characteristics, and major types. Special attention is paid to institutional, political, educational, scientific, media, and everyday discourse. The findings indicate that discourse is a complex communicative phenomenon reflecting the interaction between language, society, and culture. Understanding discourse contributes significantly to the analysis of communication processes in contemporary society.

Key words: discourse, communication, pragmatics, institutional discourse, media discourse, scientific discourse.

Til insoniyat taraqqiyotining eng muhim omillaridan biri hisoblanadi. U nafaqat axborot almashish vositasi, balki jamiyatning madaniy, ijtimoiy va ma'naviy qadriyatlarini shakllantiruvchi vosita hamdir. Zamonaviy tilshunoslikda tilni faqat grammatik tizim sifatida emas, balki real kommunikativ vaziyatlarda qo'llaniladigan

ijtimoiy hodisa sifatida o'rganishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Shu nuqtai nazardan diskurs tushunchasi lingvistika fanining eng dolzarb yo'nalishlaridan biriga aylandi.

“Diskurs” termini lotincha discursus so'zidan olingan bo'lib, “muhokama”, “fikr yuritish”, “suhbat” ma'nolarini anglatadi. XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab ushbu tushuncha lingvistika, sotsiologiya, falsafa, psixologiya va kommunikatsiya nazariyalarida keng qo'llanila boshladi. Ayniqsa, fransuz olimi Mishel Fuko, gollandiyalik tadqiqotchi Teun van Deyk va ingliz olimi Norman Faircloughlarning ishlari diskurs nazariyasining rivojlanishiga katta hissa qo'shdi.

An'anaviy tilshunoslik matnni tilning asosiy birligi sifatida o'rgangan bo'lsa, diskurs tahlili matndan tashqaridagi omillarni ham hisobga oladi. Jumladan, kommunikatsiya ishtirokchilari, ularning maqsadlari, ijtimoiy mavqei, madaniy muhit va kommunikativ vaziyat diskursning muhim tarkibiy qismlari hisoblanadi.

Bugungi globallashuv va axborot texnologiyalari rivojlanayotgan davrda diskursni o'rganish nafaqat tilshunoslik, balki boshqa fanlar uchun ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Chunki diskurs inson tafakkuri, madaniyati va ijtimoiy munosabatlarini aks ettiruvchi vosita hisoblanadi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi diskurs tushunchasining nazariy asoslarini tahlil qilish va uning asosiy turlarini tavsiflashdan iborat.

Tadqiqot davomida sifat tahliliga asoslangan ilmiy metodlardan foydalanildi. Avvalo, mahalliy va xorijiy olimlarning diskurs nazariyasiga oid ilmiy ishlari o'rganildi. Tadqiqotning nazariy bazasini Teun van Deyk, Norman Fairclough, Deborah Schiffrin, V.I. Karasik va N.D. Arutyunova kabi olimlarning ishlari tashkil etdi.

Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi:

- Tavsifiy metod

Diskurs tushunchasining mohiyati va xususiyatlarini izohlashda qo'llanildi.

- Qiyosiy metod

Turli diskurs turlarining umumiy va farqli jihatlarini aniqlash uchun ishlatildi.

- Diskursiv tahlil

Kommunikativ vaziyat, maqsad va til vositalari o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganishga xizmat qildi.

- Kontent-tahlil

Ilmiy adabiyotlar va nazariy manbalardagi ma'lumotlarni tizimlashtirish imkonini berdi.

Mazkur metodlar yordamida diskursning asosiy turlari va ularning kommunikativ funksiyalari aniqlandi.

Tahlillar natijasida diskursning bir necha asosiy turlari mavjudligi aniqlandi.

Institutsional diskurs

Institutsional diskurs jamiyatdagi rasmiy institutlar faoliyati bilan bog'liq

bo'lgan kommunikativ jarayonlarni ifodalaydi. Bunda ishtirokchilarning maqomi va roli oldindan belgilangan bo'ladi. Masalan, shifokor-bemor, o'qituvchi-talaba, sudya-ayblanuvchi munosabatlari institutsional diskursga kiradi. Ushbu diskursning asosiy xususiyati rasmiylik, me'yoriylik va maqsadga yo'naltirilganlikdir.

Siyosiy diskurs

Siyosiy diskurs siyosiy faoliyat bilan bog'liq kommunikativ jarayonlarni qamrab oladi. Saylovoldi kampaniyalari, parlament nutqlari, siyosiy intervyular va debatlar ushbu diskursning asosiy ko'rinishlari hisoblanadi. Siyosiy diskursning asosiy maqsadi auditoriyani ishontirish va muayyan siyosiy g'oyalarni targ'ib qilishdan iborat.

Pedagogik diskurs

Pedagogik diskurs ta'lim jarayonidagi muloqotni o'z ichiga oladi. U o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi kommunikativ faoliyat orqali amalga oshiriladi. Pedagogik diskursning asosiy vazifalari:

- bilim berish;
- tarbiyalash;
- nazorat qilish;
- motivatsiya yaratish.

Ilmiy diskurs

Ilmiy diskurs ilmiy bilimlarni yaratish va tarqatishga xizmat qiladi. Ilmiy maqolalar, monografiyalar, konferensiya ma'ruzalari va dissertatsiyalar ilmiy diskurs namunalari. Ilmiy diskurs quyidagi xususiyatlarga ega:

- mantiqiylik;
- aniqlik;
- obyektivlik;
- terminologik boylik.

Media diskurs

Media diskurs ommaviy axborot vositalarida yuzaga keladigan kommunikativ faoliyatni anglatadi. Internetning rivojlanishi natijasida media diskurs yangi bosqichga ko'tarildi. Media diskursning asosiy vazifalari:

- axborot berish;
- ta'sir ko'rsatish;
- ko'ngilochar funksiyani bajarish;
- jamoatchilik fikrini shakllantirish.

Kundalik diskurs

Kundalik diskurs insonlarning kundalik hayotdagi norasmiy muloqotini ifodalaydi. Bu diskursda erkinlik, spontanlik va hissiylik ustunlik qiladi. Do'stlar, qarindoshlar va tanishlar o'rtasidagi suhbatlar kundalik diskursning eng keng tarqalgan shakllaridir.

Diskursning barcha turlari kommunikativ maqsadlar va ijtimoiy vazifalar bilan

belgilanadi. Har bir diskurs turi o'ziga xos til birliklari va strategiyalaridan foydalanadi.

Masalan, ilmiy diskursda terminologiya va obyektivlik muhim bo'lsa, siyosiy diskursda ishontirish strategiyalari ustunlik qiladi. Pedagogik diskursda esa ta'limiy va tarbiyaviy maqsadlar yetakchi o'rin egallaydi.

Teun van Deykning fikricha, diskurs nafaqat matn, balki ijtimoiy amaliyot ham hisoblanadi. Norman Fairclough esa diskursni jamiyatdagi hokimiyat va mafkuraviy munosabatlarni aks ettiruvchi vosita sifatida baholaydi.

Bugungi kunda internet texnologiyalari rivojlanishi natijasida yangi diskurs shakllari paydo bo'lmoqda. Jumladan:

internet diskursi;
ijtimoiy tarmoqlar diskursi;
blog diskursi;
virtual kommunikatsiya diskursi.

Bu yangi shakllar an'anaviy diskurs turlarining transformatsiyasiga sabab bo'lmoqda.

Diskurs zamonaviy tilshunoslikning eng muhim tushunchalaridan biri bo'lib, tilning real kommunikativ jarayonlarda qo'llanilishini o'rganadi. Tadqiqot natijalari diskursning institutsional, siyosiy, pedagogik, ilmiy, media va kundalik kabi asosiy turlari mavjudligini ko'rsatdi.

Har bir diskurs turi o'ziga xos kommunikativ maqsad, strategiya va til vositalariga ega. Diskursni o'rganish til va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarni chuqurroq anglash imkonini beradi. Zamonaviy raqamli kommunikatsiya sharoitida diskurs tadqiqotlari yanada dolzarb ahamiyat kasb etmoqda va tilshunoslikning istiqbolli yo'nalishlaridan biri bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Van Dijk T.A. Discourse and Context: A Sociocognitive Approach. Cambridge University Press, 2008.
2. Fairclough N. Language and Power. London: Routledge, 2015.
3. Schiffrin D. Approaches to Discourse. Oxford: Blackwell, 1994.
4. Karasik V.I. Yazykovoy krug: lichnost, kontsepty, diskurs. Volgograd, 2002.
5. Arutyunova N.D. Diskurs // Lingvisticheskiy entsiklopedicheskiy slovar. Moskva, 1990.
6. Brown G., Yule G. Discourse Analysis. Cambridge University Press, 1983.
7. Foucault M. The Archaeology of Knowledge. London: Routledge, 2002.
8. Wodak R., Meyer M. Methods of Critical Discourse Analysis. London: Sage Publications, 2009.